

دانشگاه سوادکوه

دانشکده علوم انسانی

گروه جغرافیا

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان:

اثرات اقتصادی کلان شهر اهواز بر روستاهای پیرامونی

مطالعه موردی: بخش مرکزی اهواز

استاد راهنما:

دکتر بهروز محمدی یگانه

استاد مشاور:

دکتر محمود یزدانی

دانشجو:

لیلا دلفیه

تابستان ۱۳۸۹

تقدیم به:

پدر فداکار

و

مادر مهربان

آنانکه آفتاب مهرشان هرگز در آسمان دلم غروب نخواهد کرد.

خواهران و برادران بزرگوام

که به حق پشتیبان و حامی من در تمام مراحل زندگی بوده‌اند.

خدا را شاکرم که به من توفیق داده تا بتوانم درباره گوشه‌ای از سرزمین پهناور ایران اسلامی تحقیق داشته باشم و از این طریق با سرزمینی که در آن زندگی می‌کنم، آشنا شوم.

نگارنده بر خود لازم می‌داند از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر بهروز محمدی یگانه که به عنوان استاد راهنما با ابراز نظرات با ارزش و راهنمایی‌های مفید در تمامی مراحل تدوین و نگارش پایانامه تقدیر و تشکر نماید.

همچنین از استاد ارجمند جناب آقای محمود یزدانی که به عنوان استاد مشاور عنایت فرمودند و بنده را با ایراد نکته‌ها و اطلاعات خویش در تهیه و تنظیم پایانامه یاری رساندند، تشکر می‌نمائیم.

همچنین از کلیه افراد حقیقی و حقوقی که در تهیه اطلاعات و سوابق آماری عنایت همراهی و همکاری را مبذول داشته‌اند، قدر دانی می‌گردد.

چکیده

روابط شهر و روستا تحت تأثیر عناصر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در میان جوامع متفاوت است. در جوامع توسعه‌یافته رابطه شهر و روستا به علت نفوذ متقابل نقش‌های شهر و روستا در یکدیگر و تجانس تدریجی زندگی روستانشینان و شهرنشینان روابط متقابل و متعادل می‌باشد. اما در کشورهای در حال توسعه به علت اقتصاد تک محصولی و متکی به صدور مواد خام و نظام تصمیم‌گیری متمرکز رابطه شهر و روستا به صورت رابطه سلطه شهر بر روستا می‌باشد. نتایج این روابط نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و خدماتی بین شهر و روستا می‌باشد که باعث گسترش روزافزون مراکز شهری و تسلط آن بر سلسله مراتب سکونتگاهی کشور است.

روش کار در این پایان‌نامه "تحلیلی- ترکیبی" و دیدگاه تحقیق "کارکردی" می‌باشد. این تحقیق به مطالعه موردی در عملکرد متقابل و پیوندهای فضایی بین شهر اهواز و ۳ سکونتگاه روستایی آن پرداخته است. جهت جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های کتابخانه‌ای و پیمایشی استفاده شده است. در این راستا پرسشنامه‌هایی از روستاهای مورد مطالعه تهیه شد و با استفاده از نرم‌افزارهای **Excel** و **Spss** مورد تحلیل قرار گرفت و از نرم‌افزار **GIS** جهت لایه بندی و ترسیم نقشه‌ها استفاده شده است. همچنین از ضریب همبستگی پیرسون و سپیرمن برای تحلیل میزان تغییرات کاربری اراضی روستاهای مورد مطالعه متأثر از توسعه کالبدی شهر اهواز استفاده شده است، که نتایج حاصل از آن حاکی از همبستگی کامل و معنی‌دار بین متغیرها می‌باشد.

نتایج تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها به روش خی دو (کای اسکور)، نشان می‌دهند که روابط متقابل روستا و شهر، بیشتر در بروز تغییرات غیرارگانیک در مراکز روستایی کلانشهر اهواز مؤثر بوده‌اند.

واژگان کلیدی: روابط متقابل، روستاهای پیرامونی، کلان‌شهر، ادغام، اهواز

فهرست مطالب

د	پیشگفتار
۱-۱۲	۱- فصل اول: طرح تحقیق
۱	۱-۱- بیان مسأله
۳	۲-۱- سؤالات تحقیق
۳	۳-۱- فرضیات تحقیق
۳	۴-۱- اهداف تحقیق
۴	۵-۱- ضرورت تحقیق
۴	۶-۱- پیشینه تحقیق
۸	۷-۱- روش تحقیق
۹	۸-۱- روش‌های گردآوری اطلاعات
۹	۱-۸-۱- روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی
۹	۲-۸-۱- روش میدانی
۱۰	۹-۱- جامعه آماری و تعداد نمونه
۱۱	۱۰-۱- روش نمونه‌گیری
۱۱	۱۱-۱- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۱۲	۱۲-۱- موانع تحقیق
۱۳-۴۲	۲- فصل دوم: مبانی نظری
۱۵	۱-۲- تعاریف و مفاهیم
۱۵	۱-۱-۲- روستا
۱۶	۲-۱-۲- شهر
۱۷	۳-۱-۲- رابطه و انواع آن
۱۸	۴-۱-۲- مادرشهر
۱۸	۵-۱-۲- اقتصاد
۱۹	۶-۱-۲- اثرات اقتصادی
۲۰	۲-۲- الگوهای فضایی تضادها و تنوع‌های روستا و شهر
۲۱	۳-۲- وجوه تمایز روستا از شهر
۲۳	۴-۲- عواما مؤثر در برقراری روابط شهر و روستا
۲۴	۵-۲- انواع روابط شهر و روستا
۲۶	۶-۲- دیدگاه‌های حاکم بر روابط شهر و روستا
۲۶	۱-۶-۲- دیدگاه کارکردگرایی
۲۷	۲-۶-۲- دیدگاه ساختارگرایی
۲۷	۳-۶-۲- دیدگاه سیستمی
۲۸	۷-۲- دیدگاه‌های حاکم بر بحث ادغام در روابط شهر و روستا
۲۸	۲-۶-۲- دیدگاه موافقین

۲۸	۲-۶-۲- دیدگاه مخالفین
۲۹	۲-۷- نظریات حاکم بر روابط شهر و روستا
۳۰	۲-۷-۱- نظریه درآمدهای نفتی و دوگانگی روستا و شهر
۳۰	۲-۷-۲- نظریه فناوری نابرابر و پیدایش سکونتگاه‌ها
۳۱	۲-۷-۳- نظریه رشد متوازن
۳۲	۲-۷-۴- نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری
۳۳	۲-۷-۵- نظریه ماتریالیسم تاریخی و تقابل روستا و شهر
۳۳	۲-۷-۶- نظریه دور تسلسل فقر و روابط روستا و شهر
۳۴	۲-۷-۷- نظریه توسعه از پایین در روابط شهر و روستا
۳۴	۲-۷-۸- استراتژی تأمین نیازهای اصلی و روابط روستا و شهر
۳۵	۲-۷-۹- نظریه شهرهای انگلی و زایا
۳۵	۲-۷-۱۰- نظریه گرایش معطوف به شهر
۳۶	۲-۷-۱۱- نظریه کارکردهای شهری و توسعه روستایی
۳۶	۲-۷-۱۲- نظریه تفاوت پایه‌ای روستا و شهر
۳۶	۲-۷-۱۳- نظریه نقش نخبگان در کانالیزه کردن اطلاعات از مرکز به پیرامون
۳۷	۲-۷-۱۴- نظریه قطب رشد
۳۷	۲-۸-۸- مدلهای بررسی روابط شهر و روستا
۳۷	۲-۸-۱- مدل بازماندگی
۳۸	۲-۸-۲- مدل دوگانگی
۳۸	۲-۸-۳- مدل پیوستگی
۳۹	۲-۸-۴- مدل کارکردی
۳۹	۲-۸-۴-۱- مدل مکان مرکزی
۴۰	۲-۸-۴-۲- مدل حوزه نفوذ
۴۰	۲-۸-۴-۳- مدل حومه
۴۰	۲-۸-۴-۴- تجمیع (انباشت)
۴۰	۲-۸-۴-۵- مدل وابستگی
۴۲	۲-۱۴- نتیجه‌گیری
۴۴-۷۴	۳- فصل سوم: ویژگیهای جغرافیایی
۴۵	۳-۱- ویژگی‌های طبیعی
۴۵	۳-۱-۱- موقعیت مطلق
۴۷	۳-۱-۲- موقعیت نسبی
۴۷	۳-۱-۳- تقسیمات سیاسی
۴۸	۳-۱-۴- زمین‌شناسی
۴۸	۳-۱-۵- زلزله و تکنوتیک
۴۹	۳-۱-۶- ژئومورفولوژی
۴۹	۳-۱-۷- توپوگرافی

۵۱	۳-۱-۸- اقلیم
۵۱	۳-۱-۸-۱- عوامل اقلیمی
۵۱	۳-۱-۸-۲- عناصر اقلیمی
۵۲	۳-۱-۸-۲-۱- دما
۵۳	۳-۱-۸-۲-۲- بارش
۵۴	۳-۱-۸-۲-۳- رطوبت نسبی
۵۵	۳-۱-۸-۲-۴- باد
۵۵	۳-۱-۹- منابع آب
۵۶	۳-۱-۹-۱- آبهای سطحی
۵۶	۳-۱-۹-۲- آبهای زیرزمینی
۵۷	۳-۱-۹-۳- منابع تأمین آب روستاهای پیرامونی منطقه مورد مطالعه
۵۷	۳-۱-۱۰- منابع خاک
۵۸	۳-۱-۱۱- پوشش گیاهی
۵۹	۳-۲- ویژگیهای انسانی
۵۹	۳-۲-۱- تاریخ شهر
۶۱	۳-۲-۲- علت وجودی
۶۱	۳-۲-۳- جمعیت
۶۲	۳-۲-۳-۱- تعداد جمعیت
۶۲	۳-۲-۳-۲- تعداد خانوار
۶۳	۳-۲-۳-۳- نسبت شهرنشینی و روستانشینی شهرستان اهواز
۶۳	۳-۲-۳-۴- سواد
۶۳	۳-۲-۳-۵- فعالیت
۶۴	۳-۲-۳-۶- ساختار سنی و جنسی
۶۴	۳-۲-۳-۷- حرکات جمعیتی
۶۴	۳-۲-۳-۸- تعداد جمعیت، تعداد و بعد خانوار و نرخ رشد در روستاهای پیرامونی
۶۵	۳-۲-۳-۹- ساختار جنسی جمعیت در روستاهای نمونه پیرامونی
۶۶	۳-۲-۳-۱۰- وضعیت سواد در روستاهای نمونه پیرامونی
۶۶	۳-۳- ویژگیهای اقتصادی
۶۶	۳-۳-۱- ویژگیها و تحولات اقتصادی شهرستان اهواز
۶۶	۳-۳-۱-۱- کشاورزی
۶۶	۳-۳-۱-۱-۱- باغداری
۶۸	۳-۳-۱-۱-۲- دامداری
۶۸	۳-۳-۱-۲- صنعت
۶۸	۳-۳-۱-۲-۱- صنایع
۶۸	۳-۳-۱-۲-۲- معادن
۷۰	۳-۴- ویژگیهای کالبدی

۷۲	۳-۵- راههای ارتباطی و فاصله روستاها از شهر
۷۳	۳-۶- نتیجه‌گیری
۷۵-۱۱۲	۴- فصل چهارم: تجزیه و تحلیل و استنتاج از داده‌ها
۷۷	۴-۱- ساختار جنسی روستاهای پیرامونی
۷۷	۴-۲- ساختار سنی روستاهای پیرامونی
۷۸	۴-۳- میزان تحصیلات روستاهای پیرامونی
۷۹	۴-۴- مهاجرت
۷۹	۴-۴-۱- وضعیت مهاجرفرستی روستاهای پیرامونی
۸۰	۴-۴-۲- وضعیت مهاجرپذیری در روستاهای پیرامونی
۸۲	۴-۴-۳- دیدگاه ساکنین در مورد مهاجرت
۸۲	۴-۴-۴- ساختار سنی افراد متمایل به مهاجرت به شهر در روستاهای پیرامونی
۸۳	۴-۴-۵- ساختار سنی افراد متمایل به سکونت در روستاهای پیرامونی
۸۴	۴-۴-۶- انگیزه مهاجرت به شهر در روستاهای پیرامونی
۸۵	۴-۵- ویژگیها و تحولات اقتصادی روستاهای پیرامونی
۸۵	۴-۵-۱- کشاورزی
۸۵	۴-۵-۱-۱- زراعت و باغداری
۸۵	۴-۵-۱-۲- مساحت و سطح زیرکشت اراضی کشاورزی
۸۶	۴-۵-۱-۳- شاغلین بخش کشاورزی
۸۷	۴-۵-۱-۴- محصولات زراعی
۸۷	۴-۵-۱-۵- نوسان تولیدی و مکان فروش محصولات زراعی
۸۸	۴-۵-۱-۲- دامداری
۸۸	۴-۶- نظام مالکیت روستاهای پیرامونی
۹۰	۴-۷- سرمایه
۹۰	۴-۷-۱- سرمایه‌گذاری شهرنشینان در روستا
۹۲	۴-۷-۲- سرمایه‌گذاری روستائیان در شهر
۹۲	۴-۸- وضعیت فعالیت
۹۳	۴-۸-۱- ترکیب اشتغال در گروه‌های عمده فعالیت
۹۵	۴-۸-۲- اشتغال در گروه‌های شغلی مختلف در دو دهه گذشته
۹۵	۴-۸-۳- محل اشتغال
۹۵	۴-۹- ویژگیها و تحولات کالبدی روستاهای پیرامونی
۹۶	۴-۹-۱- اوقات فراغت
۹۶	۴-۹-۲- تأثیر الگوی فرهنگی کالاهای مصرفی بر تحولات کالبدی روستاهای پیرامونی
۹۷	۴-۱۰- مراکز خدماتی و اداری
۹۸	۴-۱۱- مکان تهیه نیازهای روزمره
۹۹	۴-۱۲- مسکن
۹۹	۴-۱۳- حمل و نقل

۹۹	۴-۱۳-۱- وضعیت راهها
۱۰۰	۴-۱۳-۲- تعداد وسائط نقلیه و انواع آن
۱۰۱	۴-۱۳-۳- میزان و علل تردهای روزانه به شهر
۱۰۳	۴-۱۴- دیدگاه روستائیان در مورد پیوستن روستا به شهر و علل آن
۱۰۵	۴-۱۵- آمار استنباطی
۱۰۵	۴-۱۵-۱- شاخص اول فرضیه پژوهشی یک
۱۰۶	۴-۱۵-۲- شاخص اول فرضیه پژوهشی دو
۱۰۸	۴-۱۶- ضریب همبستگی اسپیرمن
۱۰۹	۴-۱۷- ضریب همبستگی پیرسون
۱۲۷	۴-۱۸- نتیجه‌گیری
۱۱۴-۱۲۵	۵- فصل پنجم: آزمون فرضیات، نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۱۴	۵-۱- آزمون فرضیات
۱۲۱	۵-۲- نتیجه‌گیری
۱۲۴	۵-۳- پیشنهادات
	فهرست منابع و مآخذ
	پیوست

فهرست جداول

۴۶	جدول شماره (۳-۱)، ارتفاع، موقعیت مطلق و محل جغرافیایی و فاصله روستاهای نمونه پیرامونی
۵۲	جدول شماره (۳-۲)، پارامترهای اقلیمی ایستگاه سینوپتیک اهواز
۵۸	جدول شماره (۳-۳)، مساحت کل اراضی شهرستان اهواز به هکتار
۶۳	جدول شماره (۳-۴)، جمعیت بر حسب جنس به تفکیک وضع سکونت
۶۵	جدول شماره (۳-۵)، ویژگیهای کمی روستاهای نمونه پیرامونی
۶۷	جدول شماره (۳-۶)، وضعیت اراضی زراعی شهرستان اهواز
۶۹	جدول شماره (۳-۷)، مشخصات معادن شهرستان اهواز تا پایان سال ۸۲
۷۷	جدول شماره (۴-۱)، ساختار جنسی روستاهای پیرامونی
۷۸	جدول شماره (۴-۲)، ساختار سنی در روستاهای پیرامونی
۷۹	جدول شماره (۴-۳)، وضعیت و میزان تحصیلات افراد پاسخگو در روستاهای پیرامونی
۸۰	جدول شماره (۴-۴)، وضعیت مهاجرفرستی و مهاجرپذیری روستاهای نمونه پیرامونی
۸۲	جدول شماره (۴-۵)، دیدگاه ساکنین روستاهای پیرامونی متمایل به مهاجرت
۸۲	جدول شماره (۴-۶)، ساختار سنی افراد متمایل به مهاجرت
۸۳	جدول شماره (۴-۷)، ساختار سنی افراد متمایل به سکونت در روستا
۸۴	جدول شماره (۴-۸)، انگیزه‌های مهاجرت به شهر در روستاهای پیرامونی مورد مطالعه
۸۸	جدول شماره (۴-۹)، نوسان تولید و مکان عرضه مازاد زراعی
۸۹	جدول شماره (۴-۱۰)، نوع مالکیت زمین زراعی در روستاهای پیرامونی
۹۰	جدول شماره (۴-۱۱)، میزان سرمایه‌گذاری شهرنشینان در روستاهای پیرامونی
۹۲	جدول شماره (۴-۱۲)، میزان فروش زمین به شهرنشینان در روستاهای پیرامونی
۹۴	جدول شماره (۴-۱۳)، ترکیب اشتغال گروه‌های عمده فعالیت در روستاهای پیرامونی
۹۵	جدول شماره (۴-۱۵)، محل اشتغال ساکنان روستاهای پیرامونی
۹۸	جدول شماره (۴-۱۶)، مراکز خدماتی و اداری روستاهای نمونه پیرامونی در سال ۱۳۸۵
۹۸	جدول شماره (۴-۱۸)، مراکز خرید و تأمین نیازهای روزمره روستاهای پیرامونی
۱۰۰	جدول شماره (۴-۱۹)، وضعیت راهها و فواصل نمونه پیرامونی در سال ۱۳۸۵
۱۰۰	جدول شماره (۴-۲۰)، نوع و تعداد وسائط نقلیه روستاهای پیرامونی
۱۰۲	جدول شماره (۴-۲۱)، وضعیت رفت و آمد روستاهای پیرامون شهر
۱۰۴	جدول شماره (۴-۲۲) نظرات و علایق مردم روستاهای پیرامونی در مورد پیوستن به شهر اهواز
۱۰۵	جدول شماره (۴-۲۳)، محاسبه آماره آزمون شاخص اول فرضیه یک
۱۰۵	جدول شماره (۴-۲۴)، محاسبه آماره آزمون شاخص اول فرضیه یک
۱۰۷	جدول شماره (۴-۲۵)، محاسبه آماره آزمون شاخص اول فرضیه دو
۱۰۷	جدول شماره (۴-۲۶)، محاسبه آماره آزمون شاخص اول فرضیه یک
۱۰۸	جدول شماره (۴-۲۷)، محاسبه ضریب همبستگی فرضیه یک
	جدول شماره (۴-۲۸)، محاسبه ضریب همبستگی فرضیه دو

فهرست اشکال

۲۱	شکل شماره (۲-۱)، ابعاد فضایی تفاوت‌های شهر و روستا
۲۵	شکل شماره (۲-۲)، ضرورت‌ها و پیامدهای مطالعه روابط متقابل شهر و روستا
۴۶	شکل شماره (۳-۱)، نقشه موقعیت مطلق منطقه و روستاهای نمونه
۴۷	شکل شماره (۳-۲)، نقشه موقعیت سیاسی استان
۵۳	شکل شماره (۳-۳)، نمودار حداکثر، متوسط و حداقل دمای ماهانه در ایستگاه اهواز
۵۴	شکل شماره (۳-۴)، نمودار بارش ماهیانه به میلی‌متر در ایستگاه اهواز
۵۵	شکل شماره (۳-۵)، نمودار حداکثر، متوسط و حداقل رطوبت نسبی در ایستگاه اهواز
۵۶	شکل شماره (۳-۶): نقشه رودخانه‌های شهرستان
۷۲	شکل شماره (۳-۷)، نقشه راههای ارتباطی شهرستان

پیشگفتار

پژوهش حاضر یک مطالعه ناحیه‌ای در قلمرو علم جغرافیاست. بحث رابطه شهر و روستا و تأثیرات آن در ساختار فضایی شهر و روستاها در علم جغرافیا از اعتبار خاصی برخوردار است. شهرها و روستاها به عنوان الگوی سکونتی با کارکردهای مختلف و خاص همواره دارای روابط متقابلی بوده‌اند. این روابط می‌تواند به یک نظام عادلانه و دوجانبه سبب شود که حاصل آن رونق و اعتبار دو جانبه شهرها و روستاهاست و یا برعکس این روابط یک جانبه باشد، یعنی سلطه شهرها بر روستاها که ضعف بنیانهای اقتصادی و اجتماعی روستاها و رشد ناموزون و غیر منطقی شهرها از نتایج آن می‌باشد.

در بررسی‌های ناحیه‌ای کشورهای در حال توسعه به انواع روابط متقابل بین شهر و روستا اشاره می‌شود. تفاوت‌های فضایی بیشتر می‌تواند ناشی از بهره‌برداری بیشتر از منابع روستایی باشد و تفاوت‌های کمتر مبین وجود روند گسترش در ناحیه است. این تحقیق به بررسی روابط متقابل شهر و روستا در کلان‌شهر اهواز و روستاهای پیرامونی آن می‌پردازد که در ۵ فصل تنظیم شده است.

فصل اول: طرح تحقیق

فصل دوم: مبانی نظری

فصل سوم: ویژگی‌های جغرافیایی

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل و استنتاج از داده‌ها

فصل پنجم: آزمون فرضیات، نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۱-۱- بیان مسأله

شهر و روستا به عنوان دو عنصر اصلی چشم‌انداز یک ناحیه به شمار می‌روند، اما روابط متقابل آنها در ارتباط با استراتژی‌های توسعه ناحیه‌ای کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و در اغلب مطالعات آنچه که به عنوان برنامه‌ریزی به انجام رسیده است، شهر را بدون توجه به روستا و روستا را جدا از شهر مورد بررسی قرار داده است. در حالیکه تئوری‌های توسعه بر روابط شهر و روستا تأکید می‌کنند. مسایل اقتصادی و اجتماعی از طریق برنامه‌ریزی علمی و فنی در ایران مثل اغلب کشورهای در حال توسعه خیلی دیر شروع شده است. برنامه‌ریزی عمرانی با روش جدید در ایران سابقه‌ای ۶۰ ساله دارد و مسیر تاریخی آن از آغاز تا کنون تقریباً همگام با سیر تکاملی تئوری‌های برنامه‌ریزی در ممالک غربی و روش‌های گوناگون اجرایی در آن کشورها بوده است که غالباً بوسیله‌ی مهندسان مشاور آنان نیز اجرا می‌شده است. از سال ۱۳۲۷ در ایران، برنامه‌ریزان توسعه کشاورزی را در اولویت قرار دادند. سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص ملی در این سال‌ها علی‌رغم اجرای طرح‌های عمرانی و وضع قوانین پی در پی برای اصلاح و بهبود وضع روستاییان به علت بی‌توجهی دولت‌های وقت به طور مداوم صدمه دید و شاهد آن کاهش سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص ملی است و کشور ما که در گذشته با وجود نظام حاکم بر ایران و نظام ارباب و رعیتی و به کارگیری ابزارهای ابتدایی تولیدات کشاورزی، صادرکننده‌ی بعضی از محصولات استراتژیک کشاورزی بود، در دهه ۴۰ و بعد از آن یکی از واردکنندگان جدی تولیدات کشاورزی شد.

در برنامه‌های عمرانی بعد از انقلاب که در سال ۱۳۶۸ به اجرا گذاشته شد، باز در توزیع اعتبارات عمران شهری و روستایی از کل اعتبارات عمرانی، اولویت شهر بر روستا را نشان داد و این در حالی بود که روستاهای

کشور، واحدهای مستقلی را تشکیل می‌دهند که علاوه بر خود مصرفی بودن، نیازهای شهرها را نیز تأمین می‌کنند (حسینی ابری؛ ۱۳۸۰، ص ۳۲۱).

این وضع، نارسایی‌هایی را در سطح نواحی بوجود می‌آورد و کمبودها بی در سطح ناحیه‌ای، بایستی در برنامه‌ریزی توسعه، امر توسعه یکپارچه شهر و روستا را مدنظر قرار داد.

در این برنامه‌ریزی بخش کشاورزی به بازار شهر وابسته می‌شود، در مقابل شهر نیز برای روستا خدمات آموزشی، درمانی، بهداشتی، بالاخره بازار فروش تأمین می‌کند (رضوانی؛ ۱۳۸۰، صص ۶-۷).

شهر و روستا به عنوان دو کانون زیستی انسانها در طول تاریخ روابط متقابلی داشتند و این رابطه منجر به حرکت نیروی کار و سرمایه از نقاط روستایی به طرف نقاط شهری شده است. بدین ترتیب با گسترش شهرنشینی و میل به زندگی شهری جمعیت شهرها افزایش یافته و با گسترش فیزیکی شهرها اراضی کشاورزی پیرامونی آنها به واحدهای مسکونی، تجاری و خدماتی اختصاص یافت. با رشد جمعیت و افزایش مهاجرت‌های روستایی و تغییر کاربری اراضی کشاورزی از یک طرف جمعیت شهرنشین فزونی گرفت و شهرهای کشور را به سوی رشد غیر ارگانیک سوق داد. و از طرف دیگر باعث تخلیه‌ی جمعیت روستاها و تغییر کاربری اراضی کشاورزی و در نتیجه تبدیل شدن آنها به مراکز خوابگاهی با عملکرد خدماتی شده است. با توجه به اینکه کشور ما کشوری در حال توسعه است و در پی دستیابی به توسعه پایدار است. تضعیف تولید کشاورزی به عنوان بخش پایه‌ای و استراتژیک برای توسعه پایدار، مانع رسیدن کشور به این معقوله می‌شود و کشور را در روابط بین‌المللی تضعیف می‌کند. از سوی دیگر، کشوری که نتواند تولیدکننده‌ی مواد غذایی خود باشد، در مجموع کشوری وابسته است.

شهر اهواز که رود کارون پرآبترین رود ایران از میان آن می‌گذرد و از زمانهای دور موقعیت اقتصادی و جغرافیایی ممتازی برای آن بوجود آورده و به شهر اهواز یکی از کهن‌ترین شهرهای ایران هویت بخشیده است. روابط شهر و روستای این منطقه برپایه فعالیت‌های اقتصادی استوار می‌باشد، این رابطه به نظر می‌رسد که یک طرفه بوده و به نفع جامعه شهری اهواز تمام می‌شود. روستاهای پیرامونی شهر کارکرد کشاورزی خود

را از دست داده و کارکرد خدماتی گرفته‌اند. از سوی دیگر با توجه به نزدیکی موقعیت نسبی این روستاها به شهر و ارزانی قیمت زمین در این روستاها، این روستاها مهاجرپذیر بوده و این امر باعث رشد فیزیکی و جمعیتی آنها شده و گاهی روند رشد و جمعیت پذیری به حدی بالاست که روستاها با شهر ادغام شده‌اند و جزئی از منطقه ی شهری شده‌اند. ادامه این روند باعث کاهش محصولات تولیدی زراعی به نفع گسترش بخش خدمات خواهد بود و در مجموع کشور را به خصوص در زمینه ی کشاورزی و محصولات استراتژیک آسیب پذیرتر می گرداند. مراکز روستایی مورد نظر دیگر کارکرد تولیدی نداشته و به اماکن خوابگاهی تبدیل شده‌اند. و زمینهای آنها به صورت مصنوعی زیر شخم قرار می گیرد و یا به اجاره می‌رود. گاهی نیز زمین‌ها تخریب شده و به اماکن مسکونی، کارخانجات و شرکت‌های تولیدی مبدل شده‌اند.

۱-۲- سوالات تحقیق

در راستای این پژوهش سؤالهای زیر مطرح می باشد.

- ۱- آیا بین موقعیت نسبی روستاها و میزان تغییر در کاربری اراضی آنها رابطه معنا داری وجود دارد
- ۲- آیا بین ادغام روستاهای پیرامونی در کلان‌شهرها و ایجاد تغییرات اساسی در معیشت و وضعیت تولیدی- اقتصادی ساکنان رابطه معناداری وجود دارد؟

۱-۳- فرضیات تحقیق

- ۱- بین موقعیت نسبی روستاها و تغییر کاربری اراضی رابطه معناداری وجود دارد.
- ۲- بین ادغام روستاهای پیرامونی و تغییر وضعیت تولیدی- اقتصادی ساکنان رابطه معناداری وجود دارد.

۱-۴- اهداف تحقیق

- در تحقیق حاضر نیل به اهداف زیر مدنظر بوده است؛
- بررسی وضعیت ارتباط و مناسبات شهر اهواز با روستاهای ناحیه از نظر ابعاد مختلف(جذب مازاد اقتصادی ناحیه و عرضه کالاها و خدمات وغیره)؛
  - بررسی تاثیرات اقتصادی- کالبدی مثبت و منفی شهر بر توسعه ی روستاها؛

- بهینه سازی روابط شهر و روستا؛
- تعادل بخشی در عملکرد و فعالیتهای روزمره شهر و روستا؛
- خودکفایی در محصولات استراتژیک به منظور کاهش آسیب‌ها در سطح بین‌المللی؛
- هدفمند نمودن بارگذاریها، سرمایه‌گذاریها به سمت مناطق مستعد کشاورز؛

۱-۵- ضرورت تحقیق

مطالعه و بررسی روابط شهر و روستا به منظور درک مسائل شهرگرایی و پیدایش راه‌های مناسب جهت برقراری یک روند توسعه متعادل شهری و روستایی و متناسب با امکانات مالی و امکانات موجود ناحیه‌ای، کشوری و حل مسائل مهاجرت روستائیان به شهرها ضروری به نظر می‌رسد. انجام پژوهش‌هایی در این زمینه چه در مناطق شهری و چه در مناطق روستایی ما را برای درک و فهم پدیده‌ی واقعی که امروز با آن مواجه هستیم، کمک خواهد کرد و از اختلافات شدید مزایای اقتصادی و اجتماعی شهر و روستا که در حال حاضر رو به افزایش است، خواهد کاست (رضوانی؛ ۱۳۷۴، ص ۲).

اهمیت بررسی روابط شهر و روستا به منظور ایجاد تعادل در عملکرد و فعالیتهای روزمره می‌باشد، گرچه نقش شهرها در فعالیتهای صنعتی و نقش روستا در فعالیتهای کشاورزی مشخص می‌شود با وجود این همیشه پیرامون شهرها را مزارع کشاورزی و باغات احاطه می‌کند، این امر بویژه در ایران نشان می‌دهد که اکثر شهرها در ایران منشاء روستایی دارند.

تا زمانی مناسبات شهر و روستا به طور دقیق مورد مطالعه و بررسی قرار نگیرد، نخواهیم توانست به هدایت منطقی شهرها و روستاها پردازیم، بدین خاطر ضروری است که روند توسعه متقابل را برای شهر و روستا به گونه‌ای فراهم کنیم که توسعه یکی به بهای رکود و افول آن دیگری تمام نشود و برای حصول چنین هدفی شناخت روابط متقابل شهر و روستا امری الزامی تلقی می‌گردد. با آگاهی از این واقعیتهای بررسی علمی روابط شهر و روستا اجتناب ناپذیر تلقی می‌شود (طاهرخانی؛ ۱۳۸۱، ص ۲).

۱-۶- پیشینه تحقیق

سابقه مطالعه و تحقیق در روابط میان شهر و روستا، چندان طولانی نیست. اصولاً تا اوایل قرن حاضر مسائل خود شهرها نیز مورد توجه جدی نبوده است. دولت انگلیس اولین اقدام مشخص خود را در سال ۱۹۰۹ میلادی در این زمینه به عمل آورد و در ایالات متحده آمریکا اولین کنفرانس مسائل شهری و تعیین کمیسیون برنامه ریزی شیکاگو در سال ۱۹۰۷ صورت گرفت. از جمله کسانی که به مطالعه روابط متقابل شهر و روستا در سطح منطقه‌ای پرداخته‌اند می‌توان به افراد زیر اشاره کرد:

سالاری سردری (۱۳۸۷)، در مقاله ای تحت عنوان "روابط شهر و روستا در منطقه سیستان"، با استفاده از روش کتابخانه ای و میدانی و روش تحلیلی- توصیفی به مطالعه ی روابط شهر و روستا در منطقه سیستان پرداخته و به این نتیجه رسیده که؛ رابطه شهر و روستا در منطقه سیستان یک طرفه بوده است و این باعث مهاجرت‌های روستایی به مراکز شهری بویژه شهر زابل شده است. از طرف دیگر شهرهای پیرامونی و روستاهای منطقه به شدت از لحاظ اداری، خدماتی، سیاسی، اقتصادی و ... به شهر زابل وابسته می‌باشند و این امر به زیان منطقه و موجب عدم تعادل در برنامه ریزی و توسعه در منطقه می‌شود.

ظاهری (۱۳۸۷)، در مقاله ای تحت عنوان "نقش روند گسترش کالبدی شهر تبریز در ایجاد تغییرات کاربری اراضی حومه شهر و روستاهای حوزه ی نفوذ"، با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی و با استناد به مطالعات میدانی و بهره گیری از داده ها و تصاویر ماهواره ای به نتایج زیر رسیده است؛ توسعه کلان شهر تبریز و تغییر دیدگاه‌های اقتصادی از بخش کشاورزی به صنعت و خدمات و به عبارتی تحولات اقتصادی و اجتماعی منبث از تغییر مناسبات شهر و روستا به صورت مجموعه ای مرتبط با یکدیگر در شکل‌گیری این تغییرات موثر بوده‌اند.

رضوانی (۱۳۸۵)، در مقاله ای تحت عنوان "شهرگریزی و تغییرات کارکردی در نواحی روستایی اطراف تهران"، با استفاده از روش داده های ثانویه و انجام مطالعات میدانی و از جمله تکمیل پرسشنامه تغییرات اقتصادی- اجتماعی ناحیه به نتایج زیر رسیده است؛ نواحی روستایی اطراف شهر تهران و از جمله ناحیه

رودبارقصران به دلیل شرایط خاص اکولوژیکی عرصه‌ای تکمیلی برای کلان‌شهر تهران محسوب می‌شوند. به همین دلیل روابط شهر و روستا در این نواحی متحول شده، مطالعات نشان می‌دهد کارکردهای جدید گردشگری، سکونتی و صنعتی در این ناحیه بوجود آمده و در مقابل کارکرد سنتی ناحیه در زمینه کشاورزی و دامداری تضعیف شده است. شهر گریزی موقت و دائمی، تغییرات عملکردی گسترده‌ای در چند دهه گذشته در روستا بوجود آمده است.

صرامی (۱۳۸۴)، در تحقیقی تحت عنوان "روابط شهر و روستا در بخش مرکزی شهرستان اصفهان"، به بررسی روابط شهر و روستا در این منطقه پرداخته است. این مقاله جنبه توصیفی-تحلیلی داشته، اطلاعات آن به روش اسنادی، میدانی تهیه شده، رابطه شهر و روستا را با بخش مرکزی شهرستان اصفهان مورد بررسی قرار می‌دهد و به نتیجه می‌رسد که؛ در چند دهه اخیر ازدیاد جمعیت، منابع (بخصوص آب و خاک)، کمی فرصت‌های شغلی و امکانات، مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهر به خصوص کلان شهر مسلماً به شدت افزایش یافته، تعادل جمعیتی و اکولوژیکی منطقه به هم خورده از یک سو شهرنشینی و صنعت غالب شده و از دیگر سو تخلیه بسیاری از روستاها سبب شده و یک رابطه یک طرفه و نا متعادل به وجود آورده است.

طاهر خانی و همکاران (۱۳۸۳)، در تحقیقی تحت عنوان "تحلیل نقش روابط متقابل شهر و روستا در تحول نواحی روستایی استان قزوین" با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی مبتنی بر برقراری روابط منطقی میان متغیرهای مستقل و وابسته نشان می‌دهند که چگونه روابط متقابل روستا-شهر مانند پیوندهای فضایی و همچنین روابط متقابل بخشی بر تغییرات اجتماعی و اقتصادی نواحی روستایی و شهر اثر می‌گذارد. در این تحقیق نشان می‌دهند که روابط متقابل روستا و شهر، بیشتر باعث بروز تغییرات غیر ارگانیک در مرکز روستایی استان قزوین شده است. در صورتی که توسعه شهری و روستایی نیازمند آن است تا به عنوان فرایندهای مکمل برای کسب منابع کمیاب مورد توجه قرار گیرند.

رضوانی (۱۳۸۱)، در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران"، علل و پیامدهای روابط شهر و روستا را در اطراف تهران بررسی می‌کند. این روابط را

می‌توان بیشتر بر اساس مدل حومه توجیه کرد. بدین ترتیب که روستای شمال و جنوب تهران متناسب با ویژگی‌ها و امکانات خود، به عنوان عرصه‌ای تکمیلی برای شهر تهران در آمده و یا به عبارتی دیگر، این شهر بخشی از کارکرد خود را به نواحی اطراف منتقل کرده است. در نواحی کوهستانی شمال تهران کارکردهای متنوعی شامل سکونتی، خوابگاهی، صنعتی، کارگاهی و تأسیسات تجهیزاتی گسترش یافته است. ایجاد و گسترش این کارکرد در نواحی روستایی طی چند دهه گذشته حرکتی خود جوش و فاقد هرگونه اقدام برنامه ریزی شده بوده و به همین دلیل آثار و پیامدهای نامطلوبی در زمینه‌های مختلف بر جای گذاشته است.

افراخته (۱۳۸۰)، در مقاله‌ای تحت عنوان "روابط متقابل شهر و روستا"، روابط موجود بین شهر و روستا را در ناحیه ایرانشهر از سیستان و بلوچستان مطالعه می‌کند. این مقاله پس از مروری بر مطالعات پیشین، داده‌های جمع‌آوری شده را بر اساس تحلیل "ارتباطات فضایی" و با استفاده از برخی مدل‌های مربوط مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که؛ در این ناحیه زندگی روستایی مبتنی بر تولید کشاورزی، قدمت چندانی ندارد، درآمد حاصله از صادرات نفت به دلیل موقعیت حاشیه‌ای ناحیه، در آنجا سرمایه‌گذاری نشده است. بنابراین، الگوی زندگی روستایی با دو الگوی مزبور تفاوت دارد. در الگوی مزبور روند گسترش بدون دخالت مستقیم دولت امکان‌پذیر نمی‌باشد.

افخمی عقدا (۱۳۷۶)، پایانامه‌ی کارشناسی ارشد خود را تحت عنوان "بررسی و شناخت روابط متقابل شهر روستا در ساختار فضایی شهر اردکان"، کار کرده است و با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و انجام مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای به بررسی روابط متقابل شهر و روستا در یکی از مناطق کویری یعنی شهر اردکان و روستاهای پیرامون آن پرداخته است و به این نتیجه رسیده که: بیشتر روابط مناطق روستایی با شهر اردکان در زمینه خدمات اداری، تجاری، بهداشتی، و درمانی و آموزشی بوده و به شهر اردکان در زمینه خرید محصولات کشاورزی برای مناطق روستایی نقش چندانی ندارد.

رفعیان (۱۳۷۰)، در تحقیقی تحت عنوان "روابط و اثرات مادر شهر تهران بر مناطق اقماری"، با استفاده از

روش تحلیلی- توصیفی به بررسی روابط و اثرات مادر شهر تهران در مناطق اقماری (نمونه موردی: شهریار) پرداخته است و به این نتیجه رسیده که؛ وابستگی به محرک‌های پویا و درونی در زمینه‌ی اشتغال و درآمد، ورود فرهنگ مخرب شهری، تنزل روحیه تعدل، ظهور ساختارهای بی هویت و بدون معنی و از هم پاشیدگی بافت و ساختار درونی روستاها مهمترین اثرات تهران بر نواحی اطراف است.

رهنمایی(۱۳۶۹)، در پژوهشی تحت عنوان "توسعه تهران و دگرگونی در ساختارهای نواحی روستایی اطراف"، با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی و کتابخانه‌ای روند گسترش شهر تهران پرداخته و ضمن بررسی نقش عوامل جغرافیایی در این زمینه، اثرات توسعه این شهر بر نواحی جغرافیایی اطراف را مورد تحلیل قرار داده است. در این مقاله، ایجاد شهرهای جدید از طریق تبدیل و ادغام روستاها در شهر، گسترش و متورم شدن جمعیتی شهرهای قدیم و جدید به عنوان اثرات این روند بر شهرنشینی، تغییرات فیزیکی روستاهای اطراف از لحاظ فرم و کارکرد مسکن، ایجاد سکونتگاه‌های جدید روستایی و شهری، افزایش شدید روستاهای موجود و گسترش راههای ارتباطی، به عنوان پیامدهای زیست فیزیکی و کالبدی ذکر شده است.

مایکل ادوارد بناین(۱۳۴۹)، موضوع "سلسله مراتب سکونتگاهی در ایرن مرکزی، حوزه نفوذ کارکردی یزد" را برای رساله دکتری جغرافیای خود در دانشگاه کالیفرنیا برگزید و در استان یزد و نواحی اطراف آن به بررسی‌های لازم محلی و جمع‌آوری مدارک و اطلاعات پرداخت و با توسل به شیوه مطالعات مکانهای مرکزی به کمک محاسبات ریاضی حوزه یا قلمرو اقتصادی شهر یزد را و تشخیص آبادی‌های مرکزی و سلسله قلمرو اقتصادی شهر یزد را تعیین کرد و تفوق و برتری آن را بر کل استان یزد معلوم داشته و علاوه بر این به بررسی نظام سکونت‌گزینی و تشخیص آبادی‌های مرکزی و سلسله مراتب آبادی‌ها و روابط کارکردی فیمابین آنها و نیز شهرهای استان یزد مبادرت نموده است. ستادهای موجود و گسترش راههای ارتباطی، به عنوان پیامدهای زیست فیزیکی و کالبدی ذکر شده است.

۱-۷- روش تحقیق

در مطالعه‌ی حاضر بررسی و بیان روابط و مناسبات موجود بین کلان‌شهر اهواز و روستاهای مورد مطالعه از